

Momente cruciale

DIN ISTORIA BISERICII

Mark A. Noll

Momente cruciale DIN ISTORIA BISERICII

Traducere de Corneliu C. Simuț

Copyright © 1997, 2000, 2012 Mark A. Noll

Cartea a fost publicată în limba engleză cu titlul *Turning Points*, la Baker Academic, un imprint al Baker Publishing Group, Grand Rapids, Michigan, 49516, SUA.

Toate drepturile rezervate.

Toate drepturile asupra ediției în limba română aparțin editurii Casa Cărții.

Orice reproducere sau selecție de texte din această carte este permisă doar cu aprobarea în scris a editurii Casa Cărții, Oradea.

Momente cruciale din istoria bisericii

de Mark A. Noll

Copyright © 2020 Casa Cărții

OP 2, CP 30

410670, Oradea

Tel./Fax: 0359 800 333; 0728 874 975; 0259 469 057

E-mail: info@ecasacartii.ro

www.ecasacartii.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KNOLL, MARK A

Momente cruciale din istoria bisericii / Mark A. Knoll;
trad. de Corneliu C. Simuț. - Oradea : Casa Cărții, 2020

Index

ISBN 978-606-732-170-8

I. Simuț, Corneliu Cristian (trad.)

2

Traducerea: Corneliu C. Simuț

Revizuirea: Teofil Stanciu

Tehnoredactarea: Vasile Gabrian

Coperta: Marius Bonce

Tiparul executat la Metropolis srl, str. Nicolae Jiga 31, Oradea

Tel./Fax: 0259 472 640

Prezbiterienilor din Illinois și bapțiștilor din Transilvania,
pentru care au fost pregătite inițial informațiile din această carte
și care, deși îmi erau studenți,
m-au învățat mult mai mult decât le-am oferit eu.

Cuprins

Prefață la a treia ediție în limba engleză	9
Mulțumiri	11
Introducere	13
1. Biserica obligată să se descurce singură. Căderea Ierusalimului (70) ..	25
2. Realitățile Imperiului. Conciliul de la Niceea (325)	51
3. Doctrină, politică și viață în Cuvânt. Conciliul de la Calcedon (451) ..	69
4. Salvarea monastică a bisericii. Regula Sf. Benedict (530)	87
5. Apogeul creștinătății. Încoronarea lui Carol cel Mare (800)	109
6. Despărțirea Răsăritului de Apus. Marea Schismă (1054)	131
7. Începuturile protestantismului. Dieta de la Worms (1521)	151
8. O nouă Europă. Actul de Supremație a Angliei (1534)	175
9. Reforma catolică și răspândirea credinței în toată lumea. Întemeierea Ordinului iezuit (1540)	197
10. O nouă evlavie. Convertirea fraților Wesley (1738)	221
11. Nemulțumirile Occidentului modern. Revoluția Franceză (1789) ..	245
12. O singură credință pentru întreaga lume. Conferința Misionară de la Edinburgh (1910)	267
13. Mobilizare pentru viitor. Conciliul Vatican II (1962–1965) și Congresul Lausanne pentru Evanghelizare Mondială (1974)	293
Postfață	311
Ghid de studiu	333
Index	349

Prefață la a treia ediție în limba engleză¹

Schimbară majoră în această nouă ediție o reprezintă faptul că mă hazardez – căci interpretarea istoriei recente este mereu riscantă – să consider Conciliul Vatican II (1962–1965) și Congresul Lausanne pentru Evanghelizare Mondială (1974) ca fiind *punctele* critice de cotitură din trecutul recent. Într-un nou capitol 13, încerc să explic de ce aceste reuniuni pot fi considerate emblematice pentru istoria recentă a creștinismului. Extinderea discuției despre Vatican II și Lausanne din capitolul 13 al ediției precedente a făcut ca noua postfață să includă acum o parte din materialul care făcea parte anterior din capitolul 13, precum și câteva reflecții suplimentare cu privire la traiectoria creștinismului în lume. O altă modificare substanțială a survenit mulțumită atenției cititorilor care mi-au semnalat câteva erori istorice, în capitolul 3, cu privire la Conciliul de la Calcedon. Le mulțumesc pentru sugestii și am încercat să fac relatarea cât mai corectă cu putință, fără să propun o interpretare complet nouă a evenimentelor cruciale, dar încurcate din secolul V.

În rest, mă bucur că am posibilitatea să revizuiesc bibliografia suplimentară de la finalul fiecărui capitol, să actualizez datele statistice și să mă folosesc de ediții mai recente pentru anumite documente citate.

Mă bucur că această carte s-a dovedit un util îndrumar în șuvoiul abundent al istoriei creștine, dar sunt și mai încântat când îi determină pe cititori să se îndrepte spre lecturi și studii mai aprofundate pe care fiecare dintre temele, oamenii și epocile menționate aici le merită. Rugăciunea mea e ca această nouă ediție a cărții *Momente cruciale* să continue să fie un instrument folositor pentru înțelegerea trecutului, dar mai mult să stârnească un sentiment de recunoștință către Cel care stăpânește iubitor peste prezent, peste viitor și peste trecut.

¹ Această prefață, capitolul 13, părți semnificative din postfață și ghidul de studiu fac parte din ediția revizuită de către autor și au fost traduse în românește de către Teofil Stanciu (n.ed.).

Mulțumiri

Pentru ajutorul primit pentru subiectele din această carte, ajutor oferit începând cu mulți ani în urmă, sunt profund recunoscător unui grup mai mare de profesori, prieteni și colegi:

- talentaților profesori sub îndrumarea cărora am studiat istoria bisericii, printre care se numără Harold O. J. Brown, Jack Forstman, John Gerstner, Dale Johnson, H.D. McDonald, John Warwick Montgomery, regretatul Richard Wolf și John Woodbridge. Sper din toată inima că acești mari învățați, și mai ales David Wells, primul meu profesor în mai multe sensuri ale expresiei, vor considera drept compliment faptul că unele dintre expresiile lor sau câteva dintre schițele lor își vor fi făcut loc spre lumina tiparului, după mulți ani de rearanjare a acestor notițe pe care le-am folosit pentru predare. În ultimii ani, influența unui alt de predare, cel al lui Andrew Walls, mi-a adâncit profund în care înțeleg istoria creștinismului.
- unei întregi generații de studenți, cei mai mulți de la Wheaton College, care, datorită atenției și întrebărilor grele puse la cursuri, au transformat niște informații seci într-un adevărat demers istoric.
- sponsorilor asociați cu Wheaton College, a căror generozitate a grăbit publicarea acestei cărți.
- prietenilor implicați în munca de cercetare a Institutului pentru Studierea Evanghelicilor Americani (The Institute for the Study of American Evangelicals), care, fiind colegi atât de străluciți în domeniul istoriei creștinismului din America de Nord, mi-au oferit un contrapunct neasemuit pentru scrierea unei istorii a creștinismului din întreaga lume.
- lui Bob Lackie, cel dintâi și unul dintre cei mai buni studenți, asistenți pentru pregătirea întrebărilor de studiu.

- familiei mele, care, pe parcursul câtorva zeci de ani, mi-a încurajat, mi-a tolerat și mi-a îngăduit fascinația pentru istorie, care uneori mă face să fiu doar pe jumătate prezent aici și acum.
- lui Robert Brown, secretar, prieten și inițiator al acestui proiect.
- Estellei Berger, cercetător asociat, prieten și colaborator devotat la finisarea cărții.
- Mariei denBoer, lui Mary Ann Jeffreys, Craig Noll, Jim Ohlson și Jim Weaver, pentru excelentul ajutor editorial de tot felul.
- membrilor și conducătorilor școlii duminicale din cadrul bisericilor Bethel Presbyterian din Wheaton și Immanuel Presbyterian din Glen Ellyn, Illinois, care au manifestat un viu interes față de trecutul creștinismului.
- studenților din Oradea și din Cluj-Napoca, România, și mai ales prietenilor din Oradea, care, timp de două săptămâni, în vara anului 1989, mi-au oferit posibilitatea de a condensa notițele pentru un curs introductiv de istorie a bisericii pe o fișă de 10 x 15 cm și, astfel, au plantat sămânța care a dat naștere cărții de față.

Introducere

Conceptul de „moment crucial” și motivele pentru studierea istoriei creștinismului

Printre ultimele cuvinte adresate de Isus ucenicilor Săi, se numără și afirmațiile consemnate în Matei, capitolul 28, și în Faptele apostolilor, capitolul 1. Deși importante din mai multe motive, aceste cuvinte schițează și un cadru al istoriei creștinismului.

„Toată puterea [autoritatea] Mi-a fost dată în cer și pe pământ.” Ucenicilor lui Hristos nu li se poate întâmpla niciun lucru care să fie în afara sferei de acțiune a suveranității Sale; indiferent că au fost extraordinare sau banale, niciunul dintre evenimentele prin care a trecut biserica nu este lipsit de importanță pentru Cuvântul viu al lui Dumnezeu.

„Duceți-vă și faceți ucenici din toate neamurile.” Istoria creștinismului presupune întotdeauna cel puțin două acțiuni înrudite: o mișcare spre exteriorul bisericii, cu scopul de a duce Numele lui Hristos în locuri unde nu a fost cunoscut înainte, și o mișcare spre interiorul bisericii, cu scopul de a-i învăța pe credincioși mai multe lucruri despre Hristos.

„Și iată că Eu sunt cu voi în toate zilele, până la sfârșitul veacului.” Indiferent de modul în care umblă biserica, indiferent de păcatele pe care le făptuiesc creștinii ca indivizi sau ca trup, poporul lui Dumnezeu va fi întotdeauna susținut de prezența lui Hristos, și nu de înțelepciunea oamenilor.

„Și-Mi veți fi martori... până la marginile pământului.” Credința creștină va prinde rădăcini în toate culturile și va influența profund popoare, regiuni și țări. Creștinismul nu le va aparține însă niciuneia dintre ele, ci biserica există pentru a mărturisi dragostea lui Dumnezeu, descoperită în Hristos, și pentru a duce acea mărturie întregii lumi.

Desigur, aceste cuvinte de despărțire ale lui Isus nu oferă detalii despre istoria de mai târziu a creștinismului, însă îi conferă direcție. Istoria creștinismului și-a croit calea de-a lungul unor regiuni întinse, supraviețuind veacuri

la rând, într-o mare varietate de forme. Cu toate acestea, a rămas istoria celor care se închină Domnului Vieții, care caută să-L slujească și sunt martori ai Lui.

Una dintre cele mai interesante modalități de a dobândi o înțelegere a istoriei creștinismului (deși mai există multe altele) constă în studierea celor mai importante puncte de cotitură. Identificarea acestor puncte de cotitură este un exercițiu subiectiv, întrucât deciziile observatorului legate de stabilirea punctelor de cotitură depind inevitabil de ceea ce observatorul respectiv consideră că este mai important. Cu toate acestea, indiferent cât de subiectivă ar fi alegerea unui număr limitat de puncte de cotitură ca evenimente decisive în istoria creștinismului, un astfel de exercițiu are întotdeauna câteva avantaje:

- oferă posibilitatea de a selecta, de a extrage câteva evenimente cu totul deosebite, din cantitatea imensă de resurse disponibile pentru studierea istoriei creștinismului, fapt care ne ajută să aducem puțină ordine într-un domeniu extrem de complicat,
- concentrarea asupra anumitor puncte de cotitură din istoria bisericii ne oferă posibilitatea de a scoate în evidență unele momente specifice și de a zăbovi asupra lor, pentru a reflecta umanitatea, complexitatea și incertitudinile care constituie istoria propriu-zisă a bisericii, dar care sunt adesea date la o parte de încercarea de a reconstitui evenimentele fiecărui secol,
- studierea mai îndeaproape a anumitor puncte de cotitură ne oferă posibilitatea de a interpreta, de a arăta mai concret de ce anumite evenimente, acțiuni sau incidente au constituit o răscruce de drumuri sau au semnalat o nouă etapă în desfășurarea istoriei creștinismului.

Avantajele organizării unei introduceri în istoria creștină în jurul unor puncte de cotitură mi-au devenit clare pe parcursul mai multor ani. Mai întâi, a apărut nevoia organizării unui curs pentru adulți în biserica din care fac parte. Apoi, am fost invitat de două ori să prezint desfășurarea celor mai importante evenimente din istoria bisericii câtorva pastori și lucrători laici din România. În cele din urmă, s-a ivit ocazia de a regândi cel mai bun mod de a le preda studenților de la Wheaton College, într-un singur semestru, o vedere de ansamblu asupra istoriei creștinismului. Pentru fiecare dintre aceste trei categorii de destinatari, focalizarea asupra unor puncte de cotitură decisive a permis studierea detaliată a unor episoade specifice și, totodată, a oferit mai multe ocazii de reflectare interpretativă asupra istoriei bisericii decât atunci când am folosit alte modalități de predare.

Această carte este rezultatul direct al respectivelor experiențe didactice. În fiecare caz, au fost sacrificate multe, în scopul concentrării cursului asupra celor mai importante puncte de cotitură. Dar am avut mult de câștigat, deoarece am putut face o analiză mai aprofundată decât permite de regulă

o vedere de ansamblu, urmărind totuși mișcările de scară largă ale instituțiilor, ale personalităților și ale doctrinelor din istoria bisericii.

Cartea rezultată în urma stabilirii acestor obiective didactice este intenționat mai scurtă, deoarece a fost scrisă pentru laici și gândită ca o introducere la cursurile de istorie a bisericii pentru studenți. Este scrisă de un autor care are presupuziții creștine (mai concret, care aparține mișcării evanghelice protestante), dar intenționează să fie atât de corectă și de imparțială cât îi permit astfel de presupuziții. De asemenea, cartea a fost scrisă cu intenția de a prezenta creștinismul ca pe o religie a întregii lumi, nu doar ca pe o credință a europenilor sau a nord-americanilor.

Cele douăsprezece puncte de cotitură, evidențiate pentru a le acorda atenție specială, precum și potențialele puncte de cotitură ale secolului XX, analizate în capitolul final, nu sunt nici pe departe singurele care ar fi putut fi selectate din istoria creștinismului. S-ar putea justifica ușor includerea multor altor evenimente (și e vorba doar de o listă parțială), ca, de exemplu:

- misiunea lui Patrick în Irlanda, la începutul secolului al V-lea;
- întemeierea renumitei mănăstiri de la Cluny, în anul 909, în Franța;
- pătrunderea ortodoxiei răsăritene în Rusia kieveană, în anul 988;
- începutul cruciadelor, în anul 1095;
- renașterea monahismului, prin intermediul călugărilor cerșetori (mai ales dominicani și franciscani), la începutul secolului al XIII-lea;
- căderea Imperiului Bizantin, cucerit de turcii musulmani, în anul 1453;
- evenimente semnificative ale lucrării misionare de vestire a creștinismului dincolo de granițele Occidentului;
- realizarea câtorva dintre cele mai importante traduceri ale Bibliei (de exemplu, traducerea în limba latină efectuată de Ieronim, în cca 400, traducerea în limba engleză inspirată de lucrarea lui John Wycliffe de la sfârșitul secolului al XIV-lea, traducerea în limba germană publicată de Martin Luther în anul 1522, tipărirea traducerii King James, în anul 1611, sau câteva dintre numeroasele noi traduceri ale Bibliei din secolul al XIX-lea și XX);
- începuturile bisericilor independente din Africa, la sfârșitul secolului al XIX-lea, și
- apariția unor importante mișcări umanitare și de protest, care au influențat decisiv istoria de mai târziu (de exemplu, valdenzii, în 1173, Conrad Grebel și anabapțiștii, în 1525, John Smyth și bapțiștii, în 1609, George Fox și quakerii, în 1652, sau William și Catherine Booth și Salvation Army, „Armata Salvării”, în 1878).

Încercarea de a selecta douăsprezece dintre cele mai importante puncte de cotitură din istoria creștinismului s-a dovedit un exercițiu benefic în sine. Am hotărât să aleg aceste puncte de cotitură în primul rând pentru că, după

părerea mea, ele revelează o serie de aspecte de importanță vitală pentru istoria bisericii, dar și pentru că reprezintă evenimente pe care le cunosc din propria-mi activitate didactică și de cercetare. Dacă această carte îi va ajuta pe unii să se gândească la înlocuirea acestor puncte de cotitură cu altele mai importante, efortul meu va fi încununat de succes.

Fiecare capitol începe cu o relatare destul de detaliată a punctului de cotitură în sine, deoarece detaliile de factură istorică ne aduc aminte că „istoria bisericii” nu este doar măreața evocare a epocilor glorioase ale unor doctrine fundamentale, principii contradictorii sau consecințe inevitabile, ci este, mai degrabă, rezultatul cumulativ al unor gânduri adesea neclare, al unor acțiuni adesea șovăitoare și al unor consecințe adesea neprevăzute, trăite de oameni mai mult sau mai puțin asemănători nouă.

Abia după încercarea de a prezenta istoria în această manieră concretă, ne putem îndrepta atenția asupra unor întrebări mai importante și mai generale de genul: de ce, cum și cu ce scop. De ce este crucial un anumit eveniment? Care este legătura lui cu ceea ce s-a întâmplat înainte sau după el? Ce putem învăța de la un astfel de eveniment, noi, cei care îl studiem din perspectiva secolului XX? Răspunsurile la aceste întrebări vor fi, în mod necesar, mai generale, însă ele urmăresc realizarea unei legături, nu a unei rupturi, între evenimente specifice, hotărâtoare, și consecințele lor de durată.

Pentru a oferi punctelor de cotitură un context mai detaliat, fiecare capitol începe cu un imn și se sfârșește cu o rugăciune, scrise în preajma perioadei respectivului punct de cotitură. De asemenea, fiecare capitol conține câteva citate ample din operele unor oameni care au participat la evenimentele prezentate de punctul de cotitură și au fost afectați de ele. Toate aceste informații, alături de câteva hărți, schițe și ilustrații, au menirea de a oferi o carte mai ușor și mai plăcut de citit, dar și de a da viață informațiilor seci, de natură istorică. Marile hotărâri din trecutul bisericii creștine au fost luate de oameni care cântau și se rugau împreună cu frații lor de credință, care cunoșteau valoarea nespūsă a închinării regulate, precum și dezamăgirea dureroasă a conflictelor din biserică și care propovăduiau adesea Cuvântul lui Dumnezeu, în scris sau în discursuri publice. A asculta vocile lor nu înseamnă doar a împodobi fereastra care privește spre trecut, ci și a dovedi că marile evenimente din istoria bisericii au fost înfăptuite de oameni adevărați, pentru care închinarea zilnică, studierea Scripturii, participarea la sacramente și grija față de propovăduirea Cuvântului și față de învățare au fost temelia tuturor lucrurilor scrise în cărțile lor.

Însă cineva ar putea întreba de ce trebuie să fim preocupați de istoria bisericii. De ce dobândirea oricărei informații despre trecutul bisericii creștine – care cu ușurință poate fi considerat obscur, meschin, derutant sau complicat – ar trebui să-i intereseze sau să-i ajute pe creștinii din zilele noastre?

Evident, prin natura lor, unii oameni au o înclinație mai pronunțată către studierea istoriei, însă pentru creștinii din secolul XX există cel puțin câteva motive pentru care istoria creștinismului merită prețuită. Explicarea pe scurt a acestor motive constituie temelia fiecărui punct de cotitură al cărții de față.

1. În primul rând, studierea istoriei creștinismului furnizează dovezi concrete și incontestabile cu privire la caracterul istoric al credinței creștine. Biblia însăși conține nenumărate afirmații explicite în acest sens. De pildă, Dumnezeu le-a dat Cele Zece Porunci copiilor lui Israel ca o consecință directă a implicării Lui în istorie pentru a-i ajuta: „Eu sunt Domnul, Dumnezeul tău, care te-a scos din țara Egiptului, din casa robiei. Să nu ai alți dumnezei afară de Mine” (Ex. 20:2–3). Viziunea Noului Testament este constituită, la fel, din realități istorice. Esența narativă a credinței creștine, precum și dogma ei centrală, este adevărul conform căruia Cuvântul S-a făcut trup (Ioan 1:14). Apostolul Ioan descrie credința creștină în termeni concreți, ca fiind „ce am auzit, ce am văzut cu ochii noștri, ce am privit și ce am pipăit cu mâinile noastre cu privire la Cuvântul vieții” (1 Ioan 1:1). La începutul Evangheliei sale, Luca scrie că mesajul creștin se bazează pe „lucrurile care s-au petrecut printre noi, după cum ni le-au încredințat cei ce le-au văzut cu ochii lor de la început și au ajuns slujitori ai Cuvântului” (Luca 1:1–2). Apostolul Pavel descrie evenimentele din istoria evreilor ca „pilde” pentru credincioșii din secolul I (1 Cor. 10:6, 11).

Mesajul acestor texte biblice, precum și al multor alora, poate fi rezumat cu ajutorul afirmațiilor fundamentale ale crezului niceo-constantinopolitan, din anul 381, cu privire la caracterul istoric al lucrării lui Hristos, care, pentru oameni și pentru mântuirea noastră, „S-a pogorât din cer, a luat trup omenesc prin Duhul Sfânt de la Fecioara Maria și S-a făcut om, a fost răstignit pentru noi pe vremea lui Pilat din Pont, a murit, a fost îngropat, iar a treia zi a înviat din morți.”

Pe scurt, deoarece creștinismul nu poate fi cuprins într-un set de dogme, într-un cod moral sau într-o imagine a universului – deși creștinismul înseamnă dogme, o moralitate și o concepție despre lume și viață –, deoarece creștinismul înseamnă, în ultimă instanță, acțiunile lui Dumnezeu în spațiu și timp, în mod specific faptele lui Dumnezeu în Hristos, atunci studierea istoriei creștinismului înseamnă a ne aminti mereu caracterul istoric al credinței creștine.

Negreșit, există pericole, dacă luăm istoria în serios. De-a lungul întregii istorii a creștinismului, au apărut întotdeauna probleme atunci când credincioșii au confundat faptele umane ale bisericii cu faptele lui Dumnezeu sau când și-au închipuit că folosirea numelui lui Dumnezeu pentru justificarea propriilor fapte în spațiu și timp este același lucru cu acțiunea lui Dumnezeu Însuși. Aceste pericole izvorăsc însă dintr-o realitate pozitivă: a fi creștin înseamnă a avea un interes personal și incomensurabil în acțiunile lui

Dumnezeu realizate în Hristos, cu tot ceea ce a dus la întrupare, răstignire, moarte, înviere și înălțarea la cer, precum și în tot ce decurge din acele realități sub forma istoriei bisericii.

2. O a doua contribuție a istoriei bisericii constă în a oferi o perspectivă asupra interpretării Scripturii. Toți creștinii mărturisesc, în diverse forme, faptul că depind de Scriptură, însă, așa cum dovedește și un studiu mai puțin aprofundat, există mari diferențe privind modul în care este înțeleasă și folosită Biblia. Studiarea istoriei creștinismului ne ajută să descoperim semnificația Scripturii.

Ne putem imagina trecutul bisericii creștine ca pe o imensă sală de conferințe, în care mulți dintre prietenii noștri de încredere, care s-au străduit să înțeleagă Scripturile, vorbesc în diferite colțuri ale sălii. Uite-l acolo pe Augustin, care ține un discurs despre Sfânta Treime, mai încolo, Sf. Patrick și contele de Zinzendorf își compară notițele despre puterea Luminii asupra Întinericului; apoi, le vedem pe Caterina de Siena și pe Phoebe Palmer, discutând despre puterea sfințeniei; lângă ele, Papa Grigore cel Mare vorbește despre îndatoririle păstorului, dincolo, călugărul ortodox Herman din Alaska și primul episcop anglican african din Africa, Samuel Ajayi Crowther, ne explică ce înseamnă să trecem creștinismul peste granițele culturale; mai încoace, Sf. Francisc vorbește despre bunătatea rânduită Dumnezeu să existe pe pământ; lângă el, Toma din Aquino, Simeon Noul Teolog și Blaise Pascal vorbesc despre relația dintre rațiune și revelație; în cealaltă parte a sălii, Hildegard von Bingen și Johann Sebastian Bach ne arată cum să cântăm laudă Domnului; aici, Martin Luther vorbește cu convingere despre îndreptățirea prin credință, mai încolo, Calvin, despre Hristos ca Profet, Rege și Preot, apoi, Charles Wesley, despre dragostea lui Dumnezeu, iar mama lui, Susanna, ne ajută să înțelegem cum trebuie să prezentăm credința creștină copiilor noștri.

Dacă un credincios din zilele noastre vrea să cunoască voia lui Dumnezeu descoperită în Scriptură, cu privire la oricare dintre aceste chestiuni sau cu privire la multe altele, atunci este chibzuit să studieze Biblia de unul singur, cu toată atenția. Dar la fel de chibzuit este să caute ajutor și să-și dea seama că întrebările pe care și le pune au fost puse și de alți oameni cel puțin la fel de sfinți ca și el, cel puțin la fel de răbdători în cercetarea Cuvântului scris și cel puțin la fel de buni cunoscători ai naturii umane.

Profesorii de limbi străine spun că nu ajungi să-ți cunoști propria limbă până când nu încerci să înveți una sau două limbi străine. Tot astfel, cei care studiază Scriptura nu pot pretinde că au ajuns să-i înțeleagă bogățiile până când nu i-au consultat pe alții, cu privire la semnificația lor. De fapt, creștinii se consultă întotdeauna între ei cu privire la sensul Bibliei, prin ascultarea predicilor, citirea unor comentarii sau prin întâlniri pentru studiul Bibliei într-un fel sau altul. Noua dimensiune oferită de istoria creștinismului este aceea că ne dăm seama că în cărți putem găsi un minunat rezervor de încercări

de a înțelege Scriptura, scrise de unii oameni care, deși morți, ne vorbesc încă despre ceea ce au găsit în textele sacre.

Deși ne oferă acest ajutor direct în înțelegerea Scripturilor, istoria bisericii trage și un serios semnal de alarmă. Privind de la distanța creată de trecerea anilor, e ușor de văzut că unele interpretări, care, în trecut, păreau extrem de convingătoare, nu au făcut decât să distorsioneze semnificația Scripturii. Când aflăm, de exemplu, că unii credincioși erau convinși că Biblia afirmă clar că Imperiul Roman înseamnă începutul celor o mie de ani, sau că Domnul Isus va reveni în anul 1538, sau că africanii sunt o rasă umană inferioară, vedem rolul pe care anumite convenții intelectuale sau tipare de gândire ale epocii l-au jucat în interpretarea Bibliei.

Beneficiile identificării unor astfel de interpretări greșite din trecut constau în faptul că ele ne indică posibilitatea ca unele dintre interpretările Scripturii, la care ținem atât de mult astăzi, să țină în egală măsură de anumite convenții din vremea noastră și să fie la fel de irelevante în raport cu adevăratul mesaj al Bibliei, cum erau interpretările greșite din vremuri de mult apuse. Nu este deloc ușor să găsim exemple din vremea noastră în sprijinul acestei afirmații, deoarece interpretarea biblică pe care noi o considerăm corectă se prea poate să fie tocmai cea cu privire la care suntem convinși că este cel mai puțin influențată de tiparele trecutului. (Este mult mai ușor să observăm că interpretările cu care nu suntem de acord au toate șansele să fie puternic influențate de gândirea contemporană.) Cu toate acestea, faptul că vedem cum, în trecut, mulți oameni evlavioși au fost adepții unor interpretări cel puțin ciudate ar trebui să fie un avertisment pentru noi toți.

3. Studiul istoriei bisericii e util și ca laborator pentru analizarea interacțiunii dintre creștinism și culturile înconjurătoare. Ca să luăm un singur exemplu, nu foarte important, însă extrem de actual, multe biserici din Occident, de la sfârșitul secolului XX, se frământă cu întrebări legate de felul de muzică pe care ar trebui să-l folosească în biserică. Să renunțăm la toate vechile imnuri bisericești, în favoarea noilor cântări de laudă? Să folosim orga în biserică? Sau o orchestră? Trebuie să cântăm *a capella*? Sau să folosim chitara electrică? Tobe? Studiarea trecutului nu poate oferi un răspuns facil la întrebarea despre ce fel de muzică ar trebui să folosim noi astăzi, pentru a-L lăuda pe Hristos. Dar analiza atentă a unor perioade istorice, cum ar fi prima jumătate a secolului al XVI-lea, când, ca răspuns la frământările iscate de Reforma protestantă, au fost luate cel puțin cinci sau șase hotărâri diferite privitoare la folosirea muzicii în biserică, ne poate ajuta cu siguranță. Când romano-catolicii au ales o muzică extrem de complexă și interpretarea ei de către profesioniști, calvinistii au ales cântarea Psalmilor cu toată biserica, pe melodii simple, ortodocșii au păstrat vechile liturghii, anabaptiștii au respins orice fel de muzică „lumească”, în favoarea cântării cu toată biserica, fără acompaniament, luteranii au combinat interpretarea profesionistă cu cântarea comună,

iar anglicanii au ales (tipic pentru ei) un amestec de stil luteran, catolic și calvinist, au apărut consecințe care au modelat fiecare dintre aceste tradiții creștine. Încercarea de a vedea ce a decurs din aceste decizii de a folosi muzica tradițională, populistă, modernă sau profesionistă, mai simplă sau mai elaborată, ne oferă un context substanțial, care ne ajută să înțelegem problema folosirii muzicii în bisericile de astăzi.

În chestiuni care pot avea consecințe de viață și moarte, creștinii din zilele noastre se confruntă cu decizii extrem de dificile cu privire la felul în care trebuie să trăiască în diferite situații politice. Din nou, istoria bisericii nu poate oferi răspunsuri definitive, însă poate prezenta nenumărate scenarii diferite. Uneori, biserica a înflorit în timpul tiraniei, alteori aceasta a făcut prăpăd printre creștini. În diferite perioade istorice, biserica a sprijinit (sau a combătut) monarhia, democrația sau aristocrația. Bisericile au sprijinit și s-au opus regimurilor politice. Creștinii de astăzi din California, Irak, Germania, China și Kenya caută, probabil, indicații de tot felul în istoria Bisericii, însă toți vor reuși să găsească alți credincioși, care au avut de străbătut un drum asemănător.

La fel se întâmplă cu alte chestiuni: dialogul dintre creștinism și știință, atitudinea creștinilor față de anumite grupuri etnice, promovarea păcii sau a războiului de către creștini, contribuția creștinilor la sprijinirea anumitor forme de organizare economică, discuțiile dintre creștini cu privire la ce anume trebuie să mâncăm sau să bem, strategiile creștinilor de organizare a lucrării lui Dumnezeu și așa mai departe.

O cunoaștere cât de sumară a istoriei le poate fi de folos creștinilor de astăzi, care încearcă să acționeze responsabil, în oricare dintre aceste domenii culturale. Prima siguranță pe care o avem este că știm că aproape toate aceste chestiuni au fost întâlnite în trecut, cel puțin într-o anumită formă. Cea de-a doua este că, îndrumați de Scriptură, de conducătorii bisericești, de folosirea sagace a înțelepciunii lumii și de îndemnurile lăuntrice ale Duhului Sfânt, creștinii au acționat adesea bine și cu înțelepciune, în astfel de situații culturale. Cea de-a treia este că, deși atunci când privim retrospectiv ni se pare că anumite decizii ale creștinilor au fost greșite, Domnul bisericii nu i-a părăsit, lăsându-i în voia nesăbuintei lor, ci, în ciuda faptelor lor necugetate, a rămas întotdeauna alături de ei.

4. Această conștientizare, pe care studiarea istoriei o subliniază cât de poate de vădit, a faptului că Dumnezeu Își susține biserica în ciuda propriilor ei eforturi de a-și trăda Mântuitorul și înalta ei chemare, ne îndreaptă atenția asupra unui alt beneficiu ce decurge din studiarea istoriei creștinismului. Astfel, studiarea trecutului poate ajuta la modelarea unor atitudini creștine adecvate. Pentru a deosebi chestiunile absolut esențiale pentru o viață creștină autentică de cele relativ importante sau lipsite de importanță, adesea este mult mai ușor să reexaminăm trecutul decât să analizăm prezentul. Dacă reușim să

identificăm la generațiile trecute aspectele care au avut o semnificație crucială pentru misiunea bisericii, atunci avem o șansă în prezent să ne ordonăm resursele emoționale și spirituale cu înțelepciune, rezervând devotamentul cel mai profund doar pentru acele aspecte ale credinței creștine care merită un astfel de devotament și acționând cu tot mai multă toleranță, pe măsură ce ne deplasăm dinspre centrul credinței spre marginile ei.

Și mai important încă, studierea istoriei bisericii ar trebui să ne sporească smerenia față de ceea ce suntem și ceea ce credem. Toate lucrurile de care se bucură biserica de astăzi sunt daruri ale poporului lui Dumnezeu din generațiile trecute. Negreșit, putem modifica, ajusta, adapta și spori aceste daruri ale trecutului, dar nu noi suntem cei care le făurim. Din nou, dacă biserica se află întotdeauna la o distanță de o generație de sfârșitul existenței ei, se bucură totuși de o moștenire neasemuită. Cu cât cunoaștem mai bine modul în care ne-au fost transmise aceste daruri, cu atât mai mult vom putea să-I mulțumim lui Dumnezeu, cu smerenie, pentru credincioșia Lui față de generațiile din trecut, dar și față de generația noastră.

Dar mai mult decât smerenie, studierea trecutului creștinismului poate genera o adâncă recunoștință. În ciuda unui impresionant șir de biruințe care Îl cinstesc pe Dumnezeu, precum și a nenumăratelor consemnări despre evlavie creștinilor de condiție înaltă sau umilă, istoria bisericii rămâne adesea, din păcate, o înșiruire de evenimente nefericite și sordide. De îndată ce trecem de la prezentările aseptizate ale istoriei bisericii la un studiu realist, devine limpede că dorința de mărire, răzvrătirea, despotismul, meschinăria, indolența, lașitatea, crima (justificată cu vorbe evlavioase), dorința de putere și tot felul de patimi au înflorit în biserică într-un mod la fel de rușinos ca și în lumea din jur. Studierea istoriei bisericii ne poate deschide ochii. Marii eroi ai credinței au îndeobște picioare de lut – și, uneori, coapse, inimi și capete de lut. De cele mai multe ori, vremurile de aur din trecut își pierd strălucirea, la o examinare mai atentă. În jurul eroilor credinței, stau îmbulziți o mulțime de ticăloși, și unii dintre ei seamănă foarte bine cu eroii.

Prin urmare, pe lângă exemplele pozitive și nobile din istoria bisericii, găsim un lung șir de greșeli umane. Care ar trebui să fie reacția noastră? Am putea cădea pradă deznădejdiei, în fața incapacității persistente a omului de a acționa față de alții și față de Dumnezeu în felul în care a acționat Dumnezeu față de om. Însă ar fi mai bine să ne gândim la realitatea ascunsă pe care o revelează lungul lanț de slăbiciuni și de eșecuri ale creștinilor, deoarece ea ne arată că răbdarea divină întrece nerăbdarea oamenilor, că iertarea divină este mai tare decât orice nelegiuire omenească și că harul divin este mai adânc decât păcatul omului.

În ciuda acestei istorii încâlcite, promisiunea Mântuitorului referitoare la biserică s-a împlinit: „porțile locuinței morților nu o vor birui” (Mt. 16:18).

Dar tocmai această istorie încâlcită indică motivul pentru care creștinismul a dăinuit peste veacuri: „Eu voi zidi biserica Mea.”

La sfârșitul acestei introduceri, ar fi util să spunem câteva cuvinte despre ceea ce urmează.

Cele mai multe capitole vorbesc mai mult despre „istoria creștinismului” decât despre „istoria bisericii”, deoarece „istoria bisericii” presupune un atașament mai puternic față de o anumită formă de exprimare a credinței decât o „istorie a creștinismului”. După convingerea mea, cuvântul „creștinism” se referă la ceva bine definit, ale cărui limite sunt stabilite de crezurile principale, analizate în primele trei capitole. Mai mult, propriile mele convingeri protestante evanghelice mă determină să cred că formele revitalizate ale credinței Reformei reprezintă cele mai adecvate și mai autentice forme ale creștinismului. Studiile istorice m-au convins însă că, uneori, protestanții au cinstit idealurile Reformei mai mult cu vorba decât cu fapta. Tot studiile istorice dezvăluie faptul că mulți credincioși, care aparțin altor tradiții creștine, dau dovadă adesea de virtuți creștine și practică o viață de ascultare și dependență de harul lui Dumnezeu într-o măsură mult mai mare decât mă lasă să înțeleg propriile mele convingeri protestante. Ținând cont de aceste lucruri, am încercat să scriu dovedind cât mai mult respect față de diversele forme ale creștinismului care au fost practicate cu integritate și care continuă să fie practicate cu integritate în toate confesiunile bisericii creștine.

Paginile care urmează reflectă ceea ce se poate numi, pe bună dreptate, o abordare din perspectivă masculină a istoriei creștinismului. În prestigioasa sa carte despre viața religioasă a femeilor catolice din perioada medievală, Caroline Walker Bynum scrie că „femeile au tendința să relateze întâmplări și să dezvolte modele personale, fără situații de criză sau puncte de cotitură.”² Faptul că majoritatea protagoniștilor punctelor de cotitură care urmează sunt bărbați constituie mai puțin o afirmație despre caracterul intrinsec al credinței, fiind, mai degrabă, o reflectare a modului în care a fost documentată viața publică a bisericii, de-a lungul veacurilor. Este încurajator să observăm că, în ultimele decenii, studiile despre importanța și rolul femeilor în istoria creștinismului au înflorit și au dus la apariția unor studii generale destinate publicului larg, cum este și cel de față, dar scrise cu o evidentă preocupare față de domeniile vieții creștine în care s-a făcut remarcată experiența femeilor.³

2 Caroline Walker Bynum, *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women*, University of California Press, Berkeley, 1987, p. 25.

3 De exemplu, Ruth Tucker și Walter L. Liefeld, *Daughters of the Church: Women and Ministry from New Testament Times to the Present*, Zondervan, Grand Rapids, 1987; Margaret Bendroth și Phyllis Airhart (ed.), *Faith Traditions and the Family*, Westminster/John Knox, Louisville, 1996; și Catherine A. Brekus, *The Religious History of American Women: Reimagining the Past*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2007.

În final, trebuie să notăm că abrevierea „cca” vine din latinescul *circa*, „în jurul”, și este folosită pentru desemnarea aproximativă a unei date care nu se cunoaște cu siguranță.

Fiecare capitol se încheie cu rugăciunea unei personalități a cărei viață are legătură, în anumite privințe, cu punctul de cotitură analizat în respectivul capitol. Prin urmare, se cuvine ca introducerea să urmeze același tipar, prezentând două părți ale uneia dintre cele mai cunoscute rugăciuni aparținând lui Moise (Ps. 90) și adresate lui Dumnezeu, conducătorul istoriei omenirii:

Doamne, Tu ai fost locul nostru de adăpost,
din neam în neam.
Înainte ca să se fi născut munții,
și înainte ca să se fi făcut pământul și lumea,
din vecinicie în vecinicie,
Tu ești Dumnezeu!
Tu întorci pe oameni în țărână,
și zici: „Întoarceți-vă fiii oamenilor!”
Căci înaintea Ta, o mie de ani
sunt ca ziua de ieri, care a trecut,
și ca o strajă din noapte.
Îi mături ca un vis:
dimineăta, sunt ca iarba, care încolțește iarăși:
înflorește dimineăta și crește,
iar seara este tăiată și se usucă.

.....
Învăță-ne să ne numărăm bine zilele,
ca să căpătăm o inimă înțeleaptă!
Întoarce-Te, Doamne! Până când zăbovești?
Ai milă de robii Tăi!
Satură-ne în fiecare dimineată de bunătatea Ta
și toată viața noastră ne vom bucura și ne vom veseli.
Înveselește-ne tot atâtea zile câte ne-ai smerit,
tot atâția ani cât am văzut nenorocirea!
Să se arate robilor Tăi lucrarea Ta
și slava Ta fiilor lor!
Fie peste noi bunăvoința Domnului Dumnezeului nostru!
Și întărește lucrarea mâinilor noastre,
Da, întărește lucrarea mâinilor noastre!
(Ps. 90:1–6, 12–17)

Bibliografie suplimentară

Fiecare capitol se sfârșește cu o scurtă listă de cărți și articole care oferă informații suplimentare despre respectivul punct de cotitură sau despre contextul lui mai larg. Ni se pare potrivit ca, la sfârșitul acestei introduceri, să vă prezentăm o listă cu câteva lucrări generale și de referință, care s-au dovedit extrem de folositoare scrierii acestei cărți.

Barrett, David B., George Thomas Kurian și Todd M. Johnson (ed.), *World Christian Encyclopedia*, ed. a 2-a, New York, Oxford University Press, 2001.

Bettenson, Henry (ed.), *Documents of the Christian Church*, ed. a 3-a, Oxford University Press, New York, 1999.

Bradley, James E. și Muller, Richard A., *Church History: An Introduction to Research, Reference Works, and Methods*, Eerdmans, Grand Rapids, 1995.

Cambridge History of Christianity, 9 vol. (New York: Cambridge University Press, 2006–2009). Această serie de nouă volume cu mai mulți autori conțin un belșug de analize pertinente pentru toate etapele din istoria creștinismului.

Cross, F.L. și Livingstone, E.A. (ed.), *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, ed. a 2-a, Oxford University Press, Londra, 1974.

Evans, G.R. (ed.gen.), *I.B. Tauris History of the Christian Church*, Londra, I.B.Tauris, 2008–2012. Acest set de șapte volume cu câte un singur autor fiecare este una dintre cele mai recente încercări de a prezenta istoria creștinismului din perspectiva realităților globale contemporane.

Gonzalez, Justo L, *The Story of Christianity*, 2 vol. ed. a 2-a, New York, HarperOne, 2010.

Irwin, Dale T. și Scott Sunquist. *History of the World Christian Movement*. vol.1, *Earliest Christianity to 1453*, Maryknoll, Orbis, 2001.

Lane, Tony (ed.), *A Concise Book of Christian Faith*, Grand Rapids, Baker Academic, 2006.

Leith, John H. (ed.), *Creeds of the Churches*, ed. a 3-a, John Knox, Atlanta, 1982.

Marty, Martin E., *The Christian World: A Global History*, New York, Modern Library, 2007.

Mullin, Robert Bruce, *A Short World History of Christianity*, Louisville, Westminster John Knox, 2008.

New Catholic Encyclopedia, 15 vol., ed. a 2-a, Detroit, Gale, 2003.

The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge, 13 vol., Funk & Wagnalls, New York, 1908–1914.

Noll, Mark A., *Protestantism: A Very Short Introduction*, New York, Oxford University Press, 2011.

Pelikan, Jaroslav și Valeire Hotchkiss (ed.), *Creeds and Confessions of Faith in the Christian Tradition*. 4 vol., New Haven, Yale University Press, 2003.

„The 100 Most Important Events in Church History”, în *Christian History*, 1990, nr. 28.

Pelikan, Jaroslav și Valeire Hotchkiss (ed.), *Creeds and Confessions of Faith in the Christian Tradition*, 4 vol., New Haven, Yale University Press, 2003.

Walker, Williston, cu Norris, Richard A., Lotz, David W. și Handy, Robert T., *A History of the Christian Church*, ed. a 4-a, Charles Scribner's Sons, New York, 1985.

1

Biserica obligată să se descurce singură

Căderea Ierusalimului (70)

Apostolul Pavel a încurajat biserica din Efes să cânte și să aducă din toată inima laudă Domnului, „cu psalmi, cu cântări de laudă și cu cântări duhovnicești” (Ef. 5:19). Câteva dintre epistolele lui Pavel dovedesc faptul că folosirea „psalmilor, a cântărilor de laudă și a cântărilor duhovnicești” era o parte importantă a celor mai timpurii manifestări de închinare ale primilor creștini, o revărsare a mulțumirii și a recunoștinței față de Dumnezeu, pentru lucrarea mântuitoare a lui Isus pe cruce (Ef. 5:19, Col. 3:16; 1 Cor. 14:26). Cu toate că există puține dovezi despre conținutul cântărilor bisericești din primul veac al bisericii, unii teologi au găsit în Noul Testament unele pasaje „imnice”, datorită „trăsăturilor lirice și stilului ritmic”, precum și un vocabular aparte și un vădit conținut dogmatic.¹ Inspirați inițial de cântările de laudă evreiești, primii creștini au început să compună de timpuriu cântări specific creștine și forme liturgice distincte.

Una dintre cele mai timpurii relatări despre biserică, scrisă de un personaj din afara ei, menționează folosirea imnurilor. Relatarea îi aparține lui Pliniu, guvernatorul roman al provinciilor Pont și Bitinia, din Asia Mică (Turcia de astăzi), între anii 111–112. Explicându-i împăratului Traian ce aflase despre practicile creștinilor, Pliniu scrie că, „într-o anumită zi, ei s-au obișnuit să se întâlnească înainte de ivirea zorilor și să cânte antifonic cântări de laudă lui Hristos, ca unui zeu.”² Relatările ulterioare menționează că folosirea cântărilor bisericești se împământenise ca practică liturgică în închinarea creștinilor din secolul al II-lea. Cu trecerea timpului, credincioșii au început să folosească texte din Noul Testament,

¹ Ralph P. Martin, *Worship in the Early Church*, Eerdmans, Grand Rapids, 1974, p. 48.

² Henry Bettenson (ed.), *Documents of the Christian Church*, ed a 2-a, Oxford University Press, New York, 1963, p. 3–4.

cum este următorul pasaj liric din Coloseni. În acest text, comunitatea creștină timpurie proclamă centralitatea lui Isus în creație și în biserică, privind înapoi spre moartea și învierea lui Hristos și așteptând restaurarea tuturor lucrurilor în El:

El este chipul Dumnezeului celui nevăzut, cel întâi născut din toată zidirea.

Pentru că prin El au fost făcute toate lucrurile care sunt în ceruri și pe pământ, cele văzute și cele nevăzute:

fie scaune de domnii, fie dregătorii, fie domnii, fie stăpâniri.

Toate au fost făcute prin El și pentru El.

El este mai înainte de toate lucrurile, și toate se țin prin El.

El este Capul trupului, al Bisericii.

El este Începutul, cel întâi născut dintre cei morți,

pentru ca în toate lucrurile să aibă întâietatea.

Căci Dumnezeu a vrut ca toată plinătatea să locuiască în El,

i să împace totul cu Sine prin El,

atât ce este pe pământ cât și ce este în ceruri,

făcând pace, prin sângele crucii Lui.

(Col. 1:15–20)

În anul 66 d.H., exasperarea evreilor legată de guvernarea tiranică a Romei a ajuns la apogeu. La acea vreme, între evrei și romanii care cuceriseră Iudeea exista deja o lungă istorie de conflicte aprinse. Relațiile evreilor cu locuitorii și cu negustorii vorbitori de limbă greacă din Iudeea, precum și cu oficialitățile imperiale, care se aflau sub umbrela protectoare a Romei, nu erau nici ele mai bune. Romanii jefuiseră în nenumărate rânduri vistieria Templului, pentru a recupera așa-zisele taxe neachitate. De asemenea, trimiseseră procuratori vorbitori de limbă greacă, pentru a ocupa funcții de conducere în Palestina, oameni care nu aveau nici interes, nici simpatie față de Iudeea sau iudaism. Roma monopolizase pozițiile înalte și influente ale societății iudaice și îi înglodase în datorii pe țăranii evrei.

Revolta evreilor a început în Cezareea, pe coasta Mediteranei, la aproximativ optzeci de kilometri nord-vest de Ierusalim. Vorbitorii de limba greacă sărbătoreau obținerea unei victorii juridice, lansând un atac asupra cartierelor evreiești ale orașului. Armata romană a asistat pasiv la omorârea evreilor. Când vestea acestor întâmplări a ajuns la Ierusalim, reacția a fost imediată. Cu toate că evreii erau împărțiți în multe facțiuni, mesajele radicalilor au avut câștig de cauză. Evreii au atacat garnizoana romană din oraș, i-au ucis pe cei care o apărau și au început să ceară sfârșitul detestății subjugării romane. Când preoții și alți evrei mai moderați au pus capăt jertfelor rituale în cinstea împăratului roman, războiul fățiș nu a mai putut fi oprit.

Au urmat șapte ani de confruntări sângeroase. La început, răzvrățiții evrei păreau să dețină controlul. Apoi, sub conducerea experimentatului general Vespasian, Roma a trimis patru legiuni, pentru a pune capăt răzvrătirii din încăpăținată colonie a iudeilor. Vespasian a înaintat cu grijă, cucerind și fortificând mai întâi porturile de la Mediterana, după care s-a îndreptat încet spre Ierusalim. Lațul pe care-l pregătea capitalei evreilor a fost lăsat mai larg în vara anului 68, când a murit împăratul Nero, deoarece printre posibili succesori ai acestuia se număra și Vespasian. Evenimentele din Roma au avansat lent, dar, până la urmă, Vespasian a fost ales împărat și a părăsit Iudeea. Dar nu a fost decât o relaxare temporară. Pentru rezolvarea problemei, Vespasian l-a lăsat pe fiul său, Titus, care s-a dovedit la fel de energic ca și tatăl său.

Legiunile romane au înaintat din nou spre Ierusalim. Lațul s-a strâns din nou. În luna aprilie a anului 70, a început asediul. Suferința celor prinși în Ierusalim s-a transformat în groază. În septembrie, cei mai radicali dintre răsculații evrei au opus ultima rezistență în Templu. Sursele fragmentare care descriu revolta oferă relatări contradictorii cu privire la intențiile lui Titus. Iosefus, un fost general evreu, care a trecut de partea romanilor în primele zile ale revoltei, scrie că Titus spera să salveze Templul, ca dovadă a moderației Romei. Sulpicius Severus, un oficial roman de mai târziu, amintește una dintre relatările marelui istoric roman Tacit, care spune cu totul altceva. Această relatare susținea că Titus era nerăbdător să distrugă Templul. Raționamentul lui Titus, așa cum este descris de Sulpicius Severus, are o însemnătate aparte, deoarece Titus dorea să distrugă Templul „pentru ca religia iudaică și cea creștină să fie complet abolite; pentru că, deși aceste religii erau ostile una alteia, izvorâseră totuși de la aceeași întemeietori; creștinii erau un lăstar al evreilor și, dacă rădăcina era smulșă, atunci copacul va pieri cu ușurință.”³

Indiferent dacă Sulpicius Severus ne spune sau nu adevărata istorie, comentariile lui clarifică unul dintre cele mai importante aspecte din istoria timpurie a bisericii creștine. Titus avea de gând să distrugă ultima rămășiță a rezistenței evreilor, inclusiv grupul dârz al celor care au continuat să reziste în fortăreața de pe Muntele Masada, timp de încă trei ani după căderea Ierusalimului. Răscoalele ulterioare ale evreilor împotriva Romei au avut parte de represalii și mai dure, în special din partea împăratului Hadrian, care a zdrobit o astfel de revoltă în anul 135. Dar, chiar înainte de căderea Ierusalimului și de distrugerea Templului din anul 70, remarca lui Titus cu privire la dependența creștinismului de iudaism era depășită. Dacă, la începutul istoriei sale, creștinismul a fost un fel de appendice al iudaismului, în preajma anului 70, urma o traiectorie proprie. Îndepărtarea creștinismului de iudaism a fost accelerată în mare măsură de distrugerea Templului și de înțetarea jertfelor, care jucaseră un rol atât de mare în închinarea iudaică.

3 Citat în F.F. Bruce, *The Spreading Flame: The Rise and Progress of Christianity from Its First Beginnings to the Conversion of the English*, Eerdmans, Grand Rapids, 1958, p. 156.